

Nyitott kérdések a könyvtárosképzésben*

BÉNYEI MIKLÓS

Nagy változások előtt áll a magyar felsőoktatás, és ennek következtében a hazai könyvtárosképzés is. Szeretnénk hinni, hogy az Európai Felsőoktatási Térséghez történő csatlakozás, az európai uniós elvárásokhoz igazított mélyreható szerkezeti és finansziális reform nemcsak változást jelent, hanem remélhetően igazi korszerűsödést, valódi színvonal-emelkedést is.

Szakmánk alig több mint fél évszázados közelmúltjában szinte permanensen, olykor megrázkódtató soktól, nemegyszer indokolatlan átszervezésektől sújtva formálódott a képzés rendszere és tartalma, de a könyvtárosképzés legendás alakja, *Kovács Máté* professzor erőfeszítései és intenciói nyomán mindig igyekeztünk megfelelni a társadalmi szükségleteknek, igyekeztünk lépést tartani – hol egy kicsit

lemaradva, hol közvetlenül az élboly mögé felzárkózva – a könyvtártudomány, újabban a könyvtár- és információtudomány fejlődésével. S már mindannyian emlékezhetünk rá, hogy a 2001-ben közzétett kormányrendelet a bölcsész és egyéb társadalomtudományi szakok képesítési követelményeiről, valamint a hozzá szorosan kapcsolódó, 2002-ben kelt másik kormányrendelet a kreditrendszer általánossá tételéről stabilizálni látszott a helyzetet. Egy-séges szakelnevezést írt elő (a külföldi, nyugat-európai irányzatokhoz közelítő vagy azokkal megegyező informatikus könyvtáros nevet), ehhez rendelte az alapvetően a szakképzés vezető munkatársai által kidolgozott képesítési követelményeket. Ismét kötelezővé tette a szakpárosítást és lehetővé a többirányú szakválasztást, rendezte a kiegészítő és má-

* Elhangzott 2004. október 11-én a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban a „Könyvtárosképzés ma, holnap” c. konferencián.

soddiplomás képzés feltételeit. Nem korlátozta a szak és a gondozásáért felelős tanszékek szervezeti hovatartozását; ily módon akár a bölcsészet-, akár a természet-, akár a gazdaságtudományi kar keretén belül működhet – hogy csak három példát ragadjunk ki. Mára az informatikus könyvtáros felsőfokú szakképzés intézményi bázisa meglehetősen kiterjedt, a tizenhárom képző helyen a nappali, esti, levelező és távoktatási tagozaton tanuló hallgatók száma feltűnően magas, eléri a négyezer főt.

Eredményeink ismeretében jogosnak mondható azoknak az aggodalma, akik szorongva kérdezik: az ún. bolognai folyamat, a hazai felsőoktatás szinte gyökeres átalakítása, a mostani duális szerkezet helyett a lineáris, többciklusú képzés bevezetése előnyére válik-e a magyarországi könyvtárügynek? Mivel még előtte vagyunk a fordulatnak, öreg hiba lenne jóslgatni, és akár egyértelmű nemmel, vagy akár egyértelmű igennel válaszolni a feltett kérdésre. Néhány probléma felvetése azonban mindenképpen indokolt és célszerű.

Mindenekelőtt a reform lényegét szükséges vázolni. Noha a szélesebb közvélemény az előkészületekről és a részletekről viszonylag kevés információval rendelkezett, azt tudni lehetett, hogy az Európai Felsőoktatási Térség kialakítása, és ezen belül a hazai felsőoktatás strukturális átalakítása 2010-től esedékes (néhány kísérlet kivételével). Azt is közölték a lapok, hogy az oktatási miniszterek tavalyi döntése ezt az időpontot előre hozta 2005-re, azzal, hogy 2006-ban már kizárólag az új képzési struktúrában indítható a tanév. Közben megismerkedtünk a „lineáris” jelző értelmezésével. Eszerint a felsőoktatás jelenlegi kettőssége, bizonyos fokig párhuzamossága (külön a főiskola, külön az egyetem) megszűnik, és felváltja a háromciklusú képzés, a következő három fokozattal: lesz (illetve néhány szakon máris van) alapképzés (angolosan bachelor szint, BA), mesterképzés (master szak, MA) és doktori (PhD) képzés. Ezekon kívül a felsőoktatás rendszerébe tagolódik a kétéves (négy féléves) felsőfo-

kú szakképzés és számos továbbképző, speciális program, amelyek nyilván létrejönnek majd a mi szakterületünkön is, de egyelőre még nem állnak a gondolkodás középpontjában. Az alapképzés általában hat féléves, és 180 kredit megszerzése kötelező az oklevélhez. Az erre épülő mesterképzés további négy félévet (120 kredittel) igényel. A harmadik szint, a doktori, vagyis a tudományos képzés – amely csak egyetemeken folyhat – három éves (az előírt kreditpontok száma 180). Van néhány kivétel is, például az orvosok, a jogászok és a művészek képzése, és némileg eltér ettől a szisztémától a leendő tanítók és a tanárok felkészítése.

A kép teljességéhez hozzátartozik, hogy az oktatáspolitikai irányítás a reform keretében megcélozta a rendkívül differenciált szakstruktúra egyszerűsítését, nevezetesen az alapképzési szakok számának drasztikus csökkentését. Ennek érdekében és egyéb, ezúttal mellőzhető megfontolásokból az első ciklusban képzési területeket – rokonítva azokat a tudományterületekhez –, ezeken belül meg képzési ágakat alakítottak ki. Egy-egy képzési ágban közös alapozás történik, azaz egy vagy két féléven át néhány vagy valamennyi tárgyat együtt oktatnak, majd a jogszabályban konkrétan megnevezett alapszakokon folyik tovább a tanítás. Az elképzelést a főiskolai és egyetemi oktatók túlnyomó többsége kezdettől fogva értetlenkedve fogadta, és rosszállásukat csak némileg enyhítette, hogy az alapszakokhoz a sajátos szakmai ismeretek és kompetenciák nyújtására szakirányok csatlakozhatnak, mégpedig az egyes képző intézmények belátása, elhatározása szerint.

Nos, éppen itt, az első ciklus kapcsán vetődött és vetődik fel a majdani felsőfokú könyvtárosképzés első nagy kérdése: hol kapott helyet, megtarthatja-e önállóságát, milyen szakirányok induljanak? Hogy világos legyen, miért szerepel a múlt idejű igealak is, érdemes egy röpke pillantást vetni az elmúlt esztendő igencsak tanulságos fejleményeire.

Alighogy átdolgoztuk a tanterveket, kiszámoltuk a kreditpontokat, és az első évfolyamokon az oktatási kormányzat rendelkezései szerint megindult a munka, tavaly ősszel csaknem a villámcsapás erejével hatott a felröppenő hír: a bolognai egyezmény hazai adaptációja során veszélybe kerülhet a felsőfokú könyvtárosképzés, az informatikus könyvtáros szak, vagy legalábbis a szak önálló léte válik semmissé. A hír váratlanságának magyarázata az információhiányban keresendő: a reform előmunkálatai szűk körben folytak, és a tárgyalásokról csak esetlegesen és erősen megsűrve jutottak el az információk a tanszékekhez, pláne a kívülállókhoz. A közvetítő csatornák bedugulása, illetve a bántóan zavaró zörejek miatt nem igazán értesültek kellő időben a könyvtárosképző tanszékek és a könyvtárügy irányító szervei sem a döntő mozzanatokról, a különféle tervezetekről. 2003 novemberében, egy budapesti szakmai tanácskozáson, ahol éppen a képzés néhány kérdése került terítékre, hangzott el először a vészjelzés: az informatikus könyvtáros szak nem szerepel az alapszakok között, legfeljebb szakirányként emlegetik. Később kiderült, hogy valóban felmerült ez a lehetőség, ám aztán mégiscsak besorolták a szakunkat, de meglepő és nehezen indokolható módon a magyar képzési ágba, alárendelten a magyar szaknak.

Szerencsére a megdöbbenés nem okozott bénultságot. A Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma könyvtári osztályának vezetője azonnal riadót fújt, tárgyalt a tárca vezetésével is. A minisztertől ígéretet kapott a közbenjárásra, és ő tartotta a szavát, sokat segített a következő hónapok küzdelmeiben. A tanszékek, az Országos Könyvtári Kuratórium, a Magyar Könyvtárosok Egyesülete, valamint az Informatikai és Könyvtári Szövetség elnöksége levelet, beadványokat fogalmaztak, gyűjtötték és továbbították az érveket az Oktatási Minisztérium illetékeseihez és a Nemzeti Bologna Bizottsághoz. Hivatkoztunk a könyvtár- és információtudomány interdiszciplináris jellegére, a könyvtáraknak és más in-

formációszoigáltató intézményeknek a formálódó tudásalapú társadalomban és a digitális esélyegyenlőség biztosításában betöltött növekvő szerepére, az élethosszig tartó tanulás megvalósulásához való hozzájárulására, a nyugat-európai és az észak-amerikai példákra, a felsőszintű szakképzés iránti nagyfokú érdeklődésre, és azt kértük, hogy az informatikus könyvtáros szak legyen önálló, direkt bemene-tű alapszak, amelyre közvetlenül lehet jelentkezni. A multidiszciplinaritás és a magas hallgatói létszám miatt megpendítettük a külön képzési ág gondolatát is. Komoly fenntartásaink voltak ugyanis a „magyar” képzési ágba sorolással szemben. Az imént idézett argumentumok mellett leírtuk, hogy ez alapjaiban tér el a nemzetközi gyakorlattól, vagyis egyáltalán nem eurokonform megoldás. Szóltunk arról a félelmünkről is, hogy e képzési ágra eleve humán érdeklődésű diákok jelentkeznek, akik közül az alapozó képzés után kevesen fogják választani az informatikus könyvtáros szakot, holtott a leendő munkahelyeknek, a különféle könyvtáraknak, a vállalati információs központoknak és részlegeknek, az állami és önkormányzati hivataloknak, a médiáknak, az iskoláknak stb. sokféle felkészültségű és érdeklődésű, lehetőleg informatikusorientáltágú vagy/és szemléletű szakemberekre van szükségük.

Számottevő eredménynek, a könyvtáros szakma közös sikerének tekinthetjük, hogy a döntéshozó testületek és személyek a tárgyalások utolsó szakaszában mégiscsak foglalkoztak a felterjesztéseinkkel, és módosították eredeti álláspontjukat. Az augusztus végén megjelent 252/2004. számú kormányrendelet, amely „a többciklusú, lineáris felsőoktatási képzési szerkezet bevezetésének egyes szabályairól és az első képzési ciklus indításának feltételeiről” intézkedik, az informatikus könyvtáros alapszakot a társadalomtudományi képzési területen és a „társadalomismeret” képzési ágon belül tünteti fel, mégpedig olyan szakként, amelyre a felvételi jelentkezés közvetlenül történik. (Talán nem érdektelen felso-

rolni, mely szakokkal társítottak minket: kommunikáció és médiatudomány, kulturális antropológia, szociológia, társadalmi tudományok. Vagyis ezekkel kell megtalálnunk az első és második félév közös tantárgyait.) A jogszabály értelmében az alapszak a szabályozott engedélyezési eljárás után bármely főiskolán és egyetemen meghirdethető, elindítható, ahol eddig is folyt könyvtárosképzés.

A rendelet közzétételét követően a NKÖM könyvtári főosztályának és a Könyvtári Intézet oktatási osztályának kezdeményezésére az érintett tanszékek képviselői hozzáálltak a képzési és kimeneti követelmények összeállításához. Messzemenően támaszkodtunk a 129/2001. számú kormányrendelet passzusaira és a nemzetközi tapasztalatokra. A munka gyakorlatilag befejeződött, és – úgy tűnik – konszenzust tudtunk kialakítani. Megállapodtunk jó néhány lehetséges szakirányban is. A szaklétesítési kérelmet közösen nyújtjuk be, a képző intézmények tanácsainak egyetértő nyilatkozatával, továbbá az MKE és az IKSZ támogató szakvéleményével. Bízunk benne, hogy az Oktatási Minisztérium és a Magyar Akkreditációs Bizottság megadja az engedélyt. Ha így történik – és miért ne történne így? – a jövőben is lehet, lesz önálló informatikus könyvtáros szak. S az itt végzők legkorábban 2009-ben folytathatják tanulmányaikat a második, a mester fokozaton. Erről egyébként külön rendelet születik majd, de az új felsőoktatási törvény koncepciója és egyéb dokumentumok alapján valószínűsíthető, hogy a mester szakok számát nemigen korlátozzák, tehát ebben a ciklusban a munkáltatók által régóta szorgalmazott sokirányú specializálódásra nyílik lehetőség. Bízhatunk abban is, hogy a doktori képzés szintén megmaradhat, sőt bővíthet.

Talán nem hamarkodjunk el a megállapítást: kemény harcok árán, de sikerült megmenteni az informatikus könyvtáros szakot, és ami legalább ennyire fontos: sikerült megmenteni annak korszerű, a külföldi, európai trendekhez, normákhoz illeszkedő jellegét. Természetesen ezzel csak elkezdő-

dött a tennivalók sora, még a feladatok sokasága vár ránk, az egész szakmára.

Szembe kell néznünk például azzal a ténnyel, hogy sem a nyári kormányrendeletben, sem a közelesem beterveztendő felsőoktatási törvény eddig olvasható tervezeteiben nemigen esik szó az esti, levelező és távoktatásról. Annyi bizonyos, hogy a lineáris szerkezetben a kiegészítő képzés értelmét veszti, hiszen ezt pótolja a mesterfokozat. Ugyanakkor a másoddiplomás képzést az új rendszer egésze sugallja, és nyilván jó részét a levelező tagozatra tereli. Mi lesz azonban azokkal, akik még a mostani struktúrában szereznek főiskolai diplomát: hogyan, milyen feltételekkel és főleg meddig folytathatják tanulmányaikat az egyetemi oklevélért, ha 2006-tól – elvileg – semmiféle hagyományos egyetemi képzés nem indítható. Az sem kétséges, hogy a nappali és az egyéb tagozatok követelményei között (ideértve az idegen nyelvből leteendő vizsgákat is) a jelenlegihez hasonlóan nem lehetnek eltérések, amit csakis helyeslehetünk.

Sokakat izgat az a kérdés is, hogy a továbbiakban fenntartható-e a hazai felsőfokú könyvtárosképzés egyik fő erénye, a kétszakosság, vagy meg kell barátkozni az egyszakos képzéssel. Noha direkt állásfoglalást hiába keresnénk, mindegyik idevágó dokumentumból, így a legfrissebb, már említett kormányrendelet szövegéből és mellékleteiből arra lehet következtetni, hogy a reform előkészítői az utóbbiban gondolkodnak. Ezt viszont a mostani állapothoz képest, amely hitünk szerint megfelel a könyvtárak és más információszolgáltató intézmények, részlegok igényeinek, számosan visszalépésnek vélik, véljük. Az az óhaj, felismerés ugyanis, hogy a diplomás könyvtáros rendelkezzen valamely más szakterületen is felsőszintű ismeretekkel, képzettséggel, a hivatás történelmi fejlődésében gyökerezik, és szorosan összefügg a könyvtári tevékenység sokszor idézett interdiszciplináris voltával. Hogy a probléma mennyire nem új keletű, annak bizonyítására engedjék meg két történelmi utalás.

Szabó Ervin már 1909-ben, tehát csaknem száz évvel ezelőtt azzal érvelt egy belügyminisztériumi leíratra válaszolva, hogy a külföldi tudományos könyvtárakban egyre több jogászt, orvost, technikumust, szociológust stb. alkalmaznak. Kovács Máté az ötvenes évek végén, hatvanas évek elején kitartó küzdelmet folytatott azért, hogy az akkori könyvtár szak természettudományi szakokkal is társítható legyen. Ezekkel a törekvésekkel harmonizál a 2001-ben kiadott és még hatályban lévő képesítési kormányrendelet, amely kötelezővé teszi az informatikus könyvtáros szak párosítását, mégpedig bármely tudományegyetemi vagy főiskolai szakkal, levelező képzésre pedig fogadhatunk teológusokat, mérnököket, jogászokat, közgazdászokat, művészeket is; orvos még eddig – legalábbis hozzánk – nem jelentkezett. A kétszakosság előnyei még a fentiekén kívül a szilárd tudományos bázis, a szélesebb látókör, és nem utolsósorban a könnyebb elhelyezkedés esélye. Ezek azonban néhány esztendő múltán aligha érvényesülhetnek, hacsak nem tudjuk elérni, hogy az informatikus könyvtáros mesterszakra más alapszakokról is jöhessenek hallgatók. Az erre irányuló munkálatokat egyébként elkezdtük, és mivel szándékunk találkozik más szakok hasonló törekvéseivel, van remény a megvalósulására.

Egyoldalú megközelítése lenne ennek az összetett kérdésnek, ha nem vennénk figyelembe, hogy az egyszakos képzés kedvező vonásokat is tartalmazhat, és ha nem igyekeznénk minél inkább kidomborítani azokat. A jelenlegi, kétszakos főiskolai képzés nyolc féléve alatt a hallgatóknak 180 kreditet kell teljesíteni, tehát az informatikus könyvtáros szakra ennek fele, legjobb esetben (ha valaki itt írja a szakdolgozatot) 95 kredit jut. A lineáris szerkezetben az első ciklus hat féléves lesz, és egyetlen szakon szerzik meg a 180 kreditpontot. Leszámítva a közös alapképzés tantárgyait, továbbá a szabadon választható kurzusokra kötelezően fenntartandó krediteket, a végeredmény – kb. 146–160 kredit –

jóval felülmúlja az előző mennyiséget. Vagyis az alapképzésben egyrészt több idő fordítható a közvetlen, az információk összegyűjtésével, kiválogatásával, feltárásával, rendszerezésével és közvetítésével, szolgáltatásával kapcsolatos szakismeretek mélyebb elsajátítására és a kívánatos személyiséggel, a kommunikációs készség formálására, másrészt olyan szakirányok szervezhetőek, amelyek a majdani munkakörökre direkter módon készítenek fel. A napokban kidolgozott képzési és kimeneti követelményekben a tanszékek teljes egyetértésével 35–50 kreditet jelöltünk meg a szakirányokra, vagyis az utolsó két félévben lényegében csak a választott specializáció óráit látogatnák a diákok, és a szakdolgozat megírásával foglalkoznának. Mindezzel azt szeretnénk elérni, hogy az első ciklus végén minél jobban képzett információs szakemberek hagyják el a képzőintézmények padjait, minél nagyobb eséllyel lépjenek a munkaerőpiacra, és minél gyorsabban be tudjanak illeszkedni leendő munkahelyük, a fokozatosan információs központokká alakuló vagy máris akként működő könyvtárak, intézmények, részlegek stb. vérkeringésébe. Vagy ha előbb meg akarnak próbálkozni a mesterszakkal, elegendő legyen ehhez a felkészültségük.

Az ideai kormányrendeletnek van egy olyan pozitívuma, amelyet semmiképpen sem szabad elhallgatni. A jogalkotók a „társadalomismeret” képzési ág valamennyi alapszakját ún. tanárképes szaknak nyilvánították, ami azt jelenti, hogy az első ciklus befejezését követően, erre alapozva a megszabott feltételek teljesítése esetén tanári oklevél is szerzhető. (Közbevetőleg megjegyzendő: az új struktúrában tanári diploma kizárólag a második ciklus elvégzése után kapható.) Ezzel megteremtődött a jogi alapja egy régi álom valóra váltásának: könyvtáros-tanár mesterszak is létesíthető, mégpedig a többi tanár szakkal egyenértékű módon. És ezáltal egyenes úton garantálható a közoktatási törvénynek az iskolai könyvtárakban alkalmazott szakem-

berekkel szembeni kettős követelménye, a szakirányú és a pedagógiai végzettség.

Az informatikus könyvtáros szak azon alapszakok egyike, amelynek elvégzése, tehát a hat félév, illetve a 180 kredit eredményes teljesítése, a szakdolgozat elfogadása, az előírt nyelvvizsga és a záróvizsga lételete szakképzettséget, divatos szóval: piacképes oklevelet ad. Feljogosít azoknak a munkaköröknek a betöltésére, azoknak a munkafeladatoknak az ellátására, amelyeket az érvényben lévő képesítési rendelet főiskolai oklevélhez köt. A lineáris képzés bevezetése, még inkább kiteljesedése, továbbá a két-éves felsőfokú szakképzés – amiről egyelőre vajmi keveset mondhatunk – majdani megszervezése megköveteli ennek a rendeletnek a módosítását. Jó lenne, ha a munkahelyek vezetői újragondolnák az ezzel összefüggő teendőket, elvárásokat, és a minőségi elv érvényre juttatásában támogatnák a minisztérium könyvtári fősztályát.

Gyakran megfogalmazott igény a képzőintézmények irányában, hogy a felsőfokú tanulmányok során a hallgatók az elméleti ismeretek mellett a gyakorlati tudnivalókat is magasabb szinten sajátítsák el, mert csak ezeknek a készségeknek a birtokában kapcsolódhatnak be zökkenőmentesen az információszolgáltatás áramlatába. Vajon biztosítja-e a küszöbön álló reform ennek a lehetőségét? A gyakorlat-orientált szakmánk szempontjából fontos kérdésre megnyugtató igennel felelhetünk. Az augusztusi kormányrendelet kifejezetten előírja, hogy az engedélyezési kérelemben fel kell tüntetni a gyakorlati ismeretek minimális kreditértékét. A tanszéki képviselők megbeszélésein úgy határoztunk, hogy továbbra is kötelező lesz a könyvtári gyakorlat, amely nemcsak könyvtárakban, hanem más információszolgáltató helyeken is eltölthető. S talán most jött el az ideje annak, hogy újra és erélyesen kezdeményezzük – a jól bevált gyakorló iskola mintájára – a gyakorló könyvtár és a gyakorlatvezető könyvtáros státusz jogszabályba iktatását és a szükséges anyagi fedezet megteremtését. Bár a körvona-

lak még elmosódottak, annyi máris felvethető, hogy ez a cím valamiféle minőségi elismerés, ha úgy tetszik: kitüntetés lenne, és mindenképpen pályáznai kellene, mégpedig szigorú kikötésekkel – könyvtárnak és könyvtárosnak egyaránt – az elnyerésére. Jó, követhető példák ma is szép számmal vannak. Optimális modellnek látszik például a debreceni. Az egyetemi informatikus könyvtáros szak minden hallgatója az Egyetemi és Nemzeti Könyvtár különböző egységeiben végzi kötelező szakkönyvtári gyakorlatát, a főigazgató által kijelölt helyen és a magasán kvalifikált munkatársak közvetlen irányításával. Ily módon ismerkednek meg egy korszerű műhely belső életével, a fejlett technikával, szereznek tapasztalatokat az információszervezés és -szolgáltatás rejtelmeiről. S számosan ekkor, az itteni élmények hatására kötelezik el magukat végleg a szakma, a hivatás mellett. Természetesen a másik oldal szintén profitál: az intézmény olyan fiatal szakemberek közül válogathat, akiket már közelebről ismernek, akiknek felkészültségéről, képességeiről már meggyőződhetnek.

Noha az eddigiekben jóformán csak a közeli jövő távlatairól esett szó, ne feledkezzünk el a jelenről sem. Hiszen a háromciklusú képzés csak két év múlva indul, vagyis még 2005-ben is a mostani rendszerben vesszük fel, oktatjuk hallgatóinkat. Ők a főiskolákon 2009-ben, az egyetemeken 2010-ben végeznek majd, és tervezetéseink, gondjaink közepette velük is törődnünk kell, értük is felelősséget kell vállalnunk. A tisztességes helytállás ösztönző motívuma lehet az a tudat, hogy az általunk kiképzett szakemberek az információközvetítés és -szolgáltatás folyamatában nélkülözhetetlenek, a tudásalapú és nyitott társadalom nélkülük aligha valósítható meg.

Az elmúlt esztendő kétségei, vesződése után a holnap biztatónak ígérkezik. Rajtunk, mindannyiunkon, a képző helyek oktatóin és a könyvtárak, információszolgáltató intézmények vezetőin, munkatársain múlik, hogyan élünk ezzel az eséllyel.